

ПАТЊЕ СРБА У ЛОГОРУ АРАД КРОЗ ДНЕВНИЧКЕ ЗАПИСЕ МАНОЈЛА ИЛИЋА

Апстракт: Избијањем Првог свјетског рата ескалирало је насиље над Србима у Босни и Херцеговини. Уништавање имовине, узимање талаца и одвођење у интернацију у логоре широм Аустроугарске, без обзира на друштвени статус и године старости, биле су масовна појава. У раду ће се анализирати патње Срба интернираних у логор Арад на основу дневника интернирца Манојла Илића, учитеља из Рудог. На основу ових, до сада некористићених историјских извора представиће се услови смјештаја у логору, исхрана, хигијена, заразне болести, одијевање, присилни рад, изнуђивање мита, масовно умирање, итд. са пописом интернираца из Босне и Херцеговине.

Кључне ријечи: логор, интернирци, Арад, Срби, Босна и Херцеговина, Аустроугарска, Први свјетски рат

Пред Први свјетски рат у Босни и Херцеговини стварана је пропагандна слика да опасност за опстанак Аустроугарске долази од Србије и српског народа. Стога је Сарајевски атентат дочекан као добродошао чин за обрачун са Србима.² Послије атентата од 28. јуна 1914. године почеле су репресивне мјере против Срба. Дан након овог догађаја, у вечерњим часовима, у граду су почеле масовне демонстрације и нереди. Током ових демонстрација³, које су имале рушилачки карактер, страдала је српска имовина. Одржане су наочиглед полиције⁴. „Сутрадан је ово погромашко дивљање градског олоша из редова Хрвата и муслимана⁵, предвођених франковцима, настављено још јаче у Сарајеву, али и у осталим мјестима у Босни и Херцеговини, јер су у току ноћи војни и клерикални кругови у Сарајеву, предвођени надбис-

¹ виши архивист, sandrapijuk@gmail.com

² Опширније: Đorđe Mikić, *Austrougarska ratna politika u Bosni i Hercegovini 1914–1918*, Вања Лука 2011; Драга Мاستиловић, *Континуитет затирања Срба у Босни и Херцеговини у XX вијеку*, Прилози настави српског језика и књижевности 8, Бања Лука 2019, 75-94; Боровоје Милошевић, *Прогони Срба у Босни и Херцеговини послје атентата у Сарајеву*, Историјске свеске, том I, Андрићград 2014, 82-88.

³ Опширније: Боровоје Милошевић, *Српска православна црква и свештенство у Босни и Херцеговини у Првом свјетском рату*, Андрићград – Вишеград 2016, 23-52.

⁴ Владимир Ћоровић, *Црна књига, Патње Срба Босне и Херцеговине за време Светског рата 1914–1918*, Београд – Сарајево 1920, 35.

⁵ Другог или трећег дана након атентата, из сарајевског затвора су покупљени муслимани и католици да руше по граду српску имовину. “Велимир Мандић, *Босна у ланцима или Поводом атентата Гаврила Принципа*, Сарајево 1914–1919, 33-34.

купом Штадлером, припремили сутрашње демонстрације.⁶ Демолирање⁷ српске имовине најбоље осликава навод из муслиманског листа *Вакат*: „Роба пред дућанима подерана, прозори на кућама поразбијани, намјештај пред кућама изломљен, једно потпуно право пустошење и упропашћивање туђег добра и иметка.“⁸ Све што се збивало у данима иза атентата свједочи да су „дела унапред добро промишљења, дуго спремана и са системом организована сва она акција у земљи не само против политичара и водећих личности, него против целог народа као таквог.“⁹ Наговјештавајући судбину српског становништва Босне и Херцеговине у блиској будућности, Коста Херман, високи званичник Земаљске владе, јавно је рекао: „Са стотинама вјешала не би се могле платити драгоцјене убијене главе.“¹⁰

Низом прописа усмјерених против Срба током јула и августа 1914. године забрањен је рад српским удружењима и новинама, затворене су српске школе, укинута крсна слава, забрањена ћирилица. Оснивање пријекних војних судова широм Босне и Херцеговине имало је за последицу доношење пресуда на смрт вјешањем без икаквих доказа. Вјешања мноштва невиних Срба обављана су групно на јавним мјестима у циљу застрашивања народа. Узимани су таоци који су својим животима требали да гарантују мир и сигурност стратешких објеката. Да би се Срби обезглавили, прво је хапшена интелигенција, односно носиоци политичког, просвјетног, вјерског и културног живота. Одмах по упућивању ултиматума Србији, почела су масовна хапшења и депортовања у логоре, а имовина је пљачкана и спаљивана. Посебно су пострадали источни крајеви Босне и Херцеговине, уз границу према Србији и Црној Гори. Аустроугарска „мобилизација је извршена тако радикално и брзо да о неком бунтовном прикупљању наших људи није могло ни бити говора.“¹¹

Иако су у логоре отпремани и други народи, „једино је у случају Срба логорисањем било обухваћено и српско цивилно становништво“¹², што је било забрањено ратним правом. Логори су оснивани далеко од фронтних и окупираних територија. Србе су одводили у Нежидер, Шопроњек, Кечменет, Коморан, Турон, Добој, Жегар код Бихаћа итд. Најзлогласнији међу њима био је логор у Араду¹³ резервисан „за

⁶ Драга Мاستиловић, *Између српства и југословенства, Српска елита из Босне и Херцеговине и стварање Југославије*, Београд 2012, 167.

⁷ „Дивље руље састављене из ионако полудивљих и до лудила заслијепљених и фанатизованих елемената, девастираху под заштитом власти и војске све. Предвођене полицијом, ударише на српску имовину, и што беше за понети понесоше, док остало уништи и баци на улици бес подивљале масе.“ В. Мандић, *Босна у ланцима*, 44.

⁸ *Вакат*, број 147, 8. јул 1914. године

⁹ В. Ђоровић, *Црна књига*, 25-26.

¹⁰ Исто, 25.

¹¹ Перо Слијепчевић, *Босна и Херцеговина у светском рату, Напор Босне и Херцеговине за ослобођење и уједињење*, Сарајево 1929, 222.

¹² Драго Његован, *Аустроугарски логори за Србе током Првог светског рата као механизам масовног српског страдања*, Арадска тврђава – логор за српске интернирце у Првом светском рату, Темишвар 2014, 37-38.

¹³ „Арадска тврђава је сagraђена према пројекту аустријског војног архитекте Фердинанда Харша у раздобљу 1763–1783. године. Тврђава је грађена у облику шестокраке звезде, окружена са три стране коритом реке Мориш. Коришћена је до рата углавном као тамница и војна касарна. Током рата носила је званични назив: Царски и краљевски интернирски

Србе интерниране углавном из Босне и Херцеговине“.¹⁴ Ту су интернирани мушкарци, жене и дјеца различитих старосних доби и статуса. Први транспорт интернираца стигао је жељезницом из Босне и Херцеговине у Арад прије него што је рат против Србије почео, „31. 07. 1914. године“.¹⁵ У неподношљивим условима живота у логору, интернирци су масовно умирали од заразних болести, глади, физичког рада и суровог третмана од стране команде и чувара логора.

У литератури се углавном наводи како су хапшења виђенијих људи почела одмах након атентата, односно прије предаје ултиматума Србији и почетка рата. Међутим, било је случајева затварања чак и прије атентата. Велимир Мандић, свједок догађаја пред атентат и непосредно послије њега, у књизи „Босна у ланцима“ описује погром над Србима у Босни и Херцеговини 1914. године, а за себе каже „бејак интерниран на читавих седам дана пре Фердинантова доласка у Сарајево“.¹⁶

360

Прије почетка рата, ухапшен је и Манојло Илић¹⁷, који је у Рудом живио и радио као учитељ од 1909, а од 1913. године као школски управитељ. Његов долазак у Рудо био је значајан јер је био посвећен не само описмењавању, него културном уздицању српског становништва уопште. Године 1910. основао је Српску читаоницу и књижницу, чија је правила и кућни ред лично саставио. „Да избјегнемо механе, гдје су нам сваки дан пијани досађивали, гдје је наша младеж ноћи проводила у пићу, пјесми и игри, дакле гдје се ничему добром није учила, основали смо читаоницу. У њој смо имали и тамбурашки збор. По дугим вечерима младеж се је састајала, у својој соби играла и пјевала, а ми смо старији у другим собама разговарали се или

логор у Араду.“ Љубомир Степанов, *Арадска тврђава – логор за интерниране Србе током Првог светског рата*, Арадска тврђава – логор за српске интернирце у Првом светском рату, Темишвар 2014, 49.

¹⁴ Пера Ластич, *Заробљенички логори и логори за интернирце у Угарској за време Првог светског рата*, Арадска тврђава – логор за српске интернирце у Првом светском рату, Темишвар 2014, 33.

¹⁵ Божидар Панић, *Гробља српских интернираца у Араду*, Банатски алманах 2014, Темишвар 2013, 34.

¹⁶ В. Мандић, *Босна у ланцима*, 4.

¹⁷ Манојло Илић рођен је 24. 12. 1871. године у Бихаћу. Завршио је народну основну школу у Бихаћу, а три разреда велике гимназије и државну учитељску школу у Сарајеву. Испит зрелости положио је 1891. у Сарајеву, а у истом граду и учитељски испит 1893. године. Као помоћни учитељ радио је у Травнику од 1891, а од 1893. у Кулен Вакуфу гдје је октобра 1893. године запослен као редовни учитељ. Затим је радио у Чајничу (од 1897), Тавни (од 1899), Босанском Шамцу (од 1901), Мајевцу (1902) и Рудом (од 1909). Године 1913. именован је за школског управитеља у Рудом. Послије Првог свјетског рата, од 1919. године радио је код Земаљске владе, а 1921. постављен је за окружног школског надзорника у Сарајеву. Године 1925. именован је за окружног школског надзорника код Министарства просвјете у Београду, а 1926. за обласног школског надзорника у Сарајеву. Пензионисан је 1927. године. Одликован је орденом Св. Саве IV реда 1927. године. Говорио је њемачки језик. Био је ожењен са учитељицом Анастасијом са којом је изродио дјецу Чедомила, Зорку и Манојла. Имао је још четворо дјеце: Лепосаву, Војислава, Даницу и Драгомира, који су умрли као мали. Према: Архив Босне и Херцеговине (даље: А БиХ), Збирка персоналних досијеа, кут. 145, досије Манојла Илића. Данас библиотека у Рудом носи његово име.

читали. Тиме смо младеж спасили да по ноћи не пијанчи и не одаје се неморалу.¹⁸ Илић је био је предсједник црквене општине и покретач оснивања Подрињског учитељског друштва основаног „8. јуна 1914. године“¹⁹, и за чијег је предсједника лично изабран.²⁰ Заслужан је и за оснивање одбора Српског културног и просвјетног друштва „Просвјета“ 1913. године у Рудом. Као „виђенији“ Србин, Илић је, „интерниран пред навјештење рата 26. 07. 1914.“²¹ године са својим старијим сином Чедомилом. Одведен је у Вишеград гдје се је „за 2-3 дана скупило око 120-150 особа разнога спола и сталежа. Били смо у двије собе школске зграде. У једној тежачки сталеж, а у другој ми остали“.²² Након три дана боравка у Вишеграду, затвореницима је саопштено следеће: „Ми знамо да сте ви у великој већини непорочни, знамо да сте значајни, угледни и у вашем крају упливни. Ми смо вас баш зато интернирали и бићете нам таоци за свој народ. Ако се ваш народ буде одазвао својој дужности, коју му буду налагале политичке и војне власти, вама неће фалити ни длака с главе, али ако се и један члан вашег народа огријеши о ту свету своју дужност, ви ћете за њега одговарати својим животом. Сад ћемо видјети чему сте учили свој народ и на што сте га упућивали.“²³ Након овог говора војници су затворене таоце подијелили у групе, именовали их бројевима и одводили у друге затворе. Илић²⁴ је био у групи која је одведена у гарнизонски затвор у Сарајево гдје је провео два мјесеца. О боравку у овом затвору записао је ове страхоте: „Интернираним у зем. глав. граду Сарајево говорено је да се вјешала подижу за њих; интернирани из Зворника морали су чим су стигли у војни затвор у Сарајево, чистити голим рукама човјечије ђубре. Интернирани свештеници у Лијевну морали су чистити голим рукама заходе и иза

¹⁸ Хисторијски архив Сарајево (ХАС), Збирка Varia (ЗВ), ЗВ-405/1

¹⁹ (А БиХ), Збирка персоналних досијеа, кут. 145, досије Манојла Илића

²⁰ Исто

²¹ ХАС, ЗВ-405/1

²² Исто

²³ Исто

²⁴ Послије Илићевог хапшења, аустроугарски војници запалили су његову кућу у којој је била породица. „Војници који су били под заповједништвом капетана Еберта, излили су по мојој кући канту петролеума, мене са двоје дјеце и слушкињом у кући закључали, петролеум запалили, а уз то поставили стражу, да нам по сваку цијену онемогуће спасавање. Капетан је Еберт са револвером у руци пријечио Муслиманима да нас спасу и тек кад су и они наперили пушке на њега и запријетили му да ће га убити, пошло им је за руком да нас кроз прозор спасу, пошто су већ неки од нас задобили опеклина и коса им почела горјети.“ (А БиХ), Збирка персоналних досијеа, кут. 145, досије Анастасије Илић. Склонили су се код комшија муслимана. Када се српска војска повлачила из Источне Босне, отишли су у Србију августа 1914. године. Анастасија је радила као болничарка српске војске у Јагодини гдје су је новембра 1915. године ухапсили аустроугарски војници по налогу Земаљске владе за БиХ и одвели у гарнизонски затвор у Сарајево. Оптужена је за велеиздају, јер је својој пријатељици у Енглеску послала писмо у којем је описала догађаје у Рудом на почетку рата које је пријатељица објавила у штампи и што је отишла у Србију и радила као болничарка српске војске. Након седмомјесечне истраге, ослобођена је оптужби. Међутим, школски дисциплински сенат код Окружне области у Сарајево на расправи 7. октобра 1916. године прогласио ју је кривом, а казна је била разријешење од службе и укидање плате. Према: (А БиХ), Збирка персоналних досијеа, кут. 145, досије Анастасије Илић

тога нијесу смјели опрати руке него су морали са онако угађеним рукама ручати. Интернирани из Фоче допраћени уз највеће патње у Сарајево пјешке, без обзира на то што су старци и болесни, за вријеме тродневног путовања падали по путу од умора и болова.²⁵

Илић је из Сарајева интерниран у логор Арад. Интернирци су из Сарајева у Арад путовали жељезницом у вагонима за превоз стоке. „Да се не би реметио главни жељезнички саобраћај за потребе ратишта, возови са интернирцима су усмеравани заобилазним трасама, тако да је путовање до Арада трајало дуго.“²⁶ Путовали су под именом „заробљене српске комите“. Због тог имена профитирали су војници који су их пратили. „Добивали су од народа разних понуда, које су нама продавали.“²⁷ Са жељезничке станице до тврђаве изнемогли интернирци су спровођени кроз град под стражом, а Арађани су их, под утицајем антисрпске пропаганде, „често дочекивали пљувањем, псовкама и погрдним речима, бацали се на њих камењем“.²⁸ Транспорт у којем је био Илић стигао је у Арад у августу 1914. године и дочекан је мирно. „Особље Црв. Крста нас је дочекало с топлим чајем. Многи су с нама са саучешћем говорили. Једна госпођа је са мном разговарајући плакала и тјешила ме да се ништа не препанемо. Претрпићемо много, рећи ће вам, да ће вас свију стрељати, но не бојте се, то се још ником није догодило.“²⁹ Међутим, ситуација је била другачија унутар зидина тврђаве. „Прве ријечи, што нам их је наш претпостављен, тврђ. зап. потпуковник управио, биле су: Ви сте Босанци, сви ушљиви, ви сте раубери, мердери и т. д.“³⁰

Услови у логору били су нељудски. Смјештени су „сви без разлике у најгоре казамате, у којима се није становало већ пола столећа. У ходницима смо лежали с једну и с другу страну на голој земљи тако да су нам се руке дотицале а ноге укрштавале пошто су ходници једва 3.5 м широки. Били су то тврђавни тунели, влажни, неки с прозорима, неки без прозора, мрачни који често кисну и у које не допире свјетлост“.³¹ Прозори тунела гледали су „у двориште окренуте собе, у којима спава опет по 26-30 људи на простору од 41,60 м²“.³² Илић тврди да многи транспорти интернираца нису ни видјели гдје су дошли. Њима је „командовато станите, сједните, лезите, туј ћете спавати. И људи су лијегали без простирача и без покривача“.³³ Интернирци су били подијељени по одјељењима. У одјељењу у којем је био Илић, било је „око 900“³⁴ затвореника.

²⁵ ХАС, ЗВ-405/II

²⁶ Божидар Панић, *Срби у аустроугарском логору у Араду 1914–1918*, Темишварски зборник 8, Нови Сад 2015, 42.

²⁷ ХАС, ЗВ-405/I

²⁸ Божидар Панић, *Срби у аустроугарском логору у Араду 1914–1918*, Темишварски зборник 8, Нови Сад 2015, 42.

²⁹ ХАС, ЗВ-405/I

³⁰ Исто

³¹ ХАС, ЗВ-405/II

³² Исто

³³ ХАС, ЗВ-405/I

³⁴ Исто

У унутрашњости логора скоро да није било намјештаја. „Дошавши у собе затекли смо сламу или неколико сламњача.“³⁵ Увидјевши да је немогуће сачувати здравље у таквим условима, од команданта логора су тражили државни намјештај на шта им је речено да сами набаве све што им је потребно за властити новац. Све потрепштине морали су да купују од Лондона³⁶, јер је исти стално наглашавао да „Ко нема пара нема строжак, ко има пара има строжак; и оне који нису могли, одгонио је у тунеле, при чему се само собом разумије да су највише страдавали сељаци“.³⁷ Командант одјељења и чувари су, користећи се својим положајем, на све могуће начине изнуђивали новац од интернираца. За било какву „повољност“ морао се потплатити Лондон који је набављао разне ствари неопходне за основне услове живота, па их продавао интернирцима. Куповали су их само они који су имали новца код себе. Да се не би сазнало за ове ужасне поступке изнуђивања, Лондон је „давао те исте ствари Јови Гиги и Војину Гргуревићу да их распродају“.³⁸ Чак је и „вешарица Бети морала њему од сваке кошуље или гаћа по 4 х³⁹ давати“. Ако Илић под „повољношћу“ назива прање кошуље или доњег рубља, јасно је у каквим су нехуманим условима живјели интернирци. Колико је Лондон за вријеме боравка Манојла Илића у његовом одјељењу зарадио показује и сљедећа статистика: „Наше одјељење је издало за чаршафе и јастуке К⁴⁰ 787.30, за кревете К 1205.10, за канте и лаворе К 243.30, за покриваче (деке и јоргане) К 1925.90, за остали прибор, четке, кашике, сјекире, чекић за кухињу, метле, пљувачнице и т.д. К 65-укупно-К 226.60.“⁴¹

За све вријеме свог боравка у логору, интернирци су изгладњивани. Храњени су отпацама, на начин да се „месо у месари лопатама згртало а разни отпатци (од глава, цријева, цигара, плодова, метиљаво овчије месо) остављали за нас интерниране. Кадкад су се и црви у њој налазили“.⁴² Ова нељудска храна је чак и „смањивана тако, да почам од септембра мјесеца није се давала никаква вечера и дуље времена спала је била порција хљеба на $\frac{1}{4}$ штруце дневно“.⁴³

Уз лошу исхрану интернирци су били изложени најтежим физичким пословима. Радиле су послове који, како наводи Илић, „код наше куће врши марва“.⁴⁴ „Управа није се ни најмање обзирала на слаби и за рад неспособни организам већине лоше одјевених и обучених сељака и без обзира на недеље и празнике, него је од јутра до мрака уз псовку и врло често и брахијално силом тјерано на рад, при чему се најмање смалаксавање приликом ношења пијеска с ријеке Мороша, ношење ци-

³⁵ ХАС, ЗВ-405/П

³⁶ Лондон је био командант одјељења.

³⁷ ХАС, ЗВ-405/П

³⁸ ХАС, ЗВ-405/П

³⁹ хелера (прим. аут.)

⁴⁰ круна (прим. аут.)

⁴¹ Исто. Ћоровић наводи да су „од 17. августа 1914. до 25. новембра 1916. интернирци, поред тајних пошиљака и оног што су понели собом, по званичним књигама потрошили у ондашње доба 929.835 круна.“ В. Ћоровић, *Црна књига*, 91.

⁴² ХАС, ЗВ-405/П

⁴³ Исто

⁴⁴ Исто

гле и других радова кажњавало кундаком пратиоца. И кад би се послје 7 сатног рада сељаци посве мокри и изморени у влажне и нечисте тунеле вратили, онда би сутра дан опет били гоњени на рад, што их је сдана на дан руинирало а то је опет од главних разлога великог морталитета. При почетку заразне болести морали смо са рукама носити незаковате мртвачке сандуке на гробље, те се при томе многи заразио и подлегао болести.⁴⁵

Однос команданта логора и чувара-кључара према интернирцима био је застрашујући. Свакодневно мучени на најсвирепије начине, изложени псовкама, тучи и разним тортурама, „интернирци су трпили Христове муке. Многи су били тучени и то не само живи, него и мртви. Нико није био сигуран, да ће и неколико дана живјети“.⁴⁶ Самовоља запослених у логору је била веома изражена да је животима затворених „располагао по свом ћеифу и онај посљедњи неуки војник, те је доста наших несретних другова усљед тога овдје оставило кости или изгубило своје здравље“.⁴⁷ Илић је навео више примјера овој тврдњи.

„Милошу П. (нечитко) је без икаква повода капл. Швајц опсовао матер и послје оправданог протеста истога гурнуо и одвео у собу страже. Са Војином Гргуровићем се то исто догодило само што је то учинио командант одјељења Лондон. На оправдано извињавање правника Владе Сушића, да исти не може на рад, одговорио је Лондон са више поновљеним ударцима сабљом. Докле је његова дрскост ишла наводимо један примјер, који се десио у октобру, гдје нас је при дијелењу ручка назвао све свињама, псима и са псовкама нас изазивао. Док су са интелигенцијом тако поступали, дотле су са сељацима поступали куд и камо горе. [...] Од толиких случајева безразложне свакочасне тучњавае и сапињања у шпанге наводимо онај с Илијом Поповићем, Ристом Ковачевићем, Голубом (нечитко), Николом К. (нечитко), Николом П. (нечитко), Богданом О. (нечитко), Новицом Прстојевићем, Томом Зеленовићем, Јованом Вељом, Пером Елезом и др. [...] Кључар у Лондоновом одјељењу ударио је почетком јануара Тому Шеховца, да је од њега сломио сабљу, а иза тога узео је тојагу и млатио горе него марву све који су се затекли у тунелу не обазирјући се на то да су људи тешко болесни лежали и да нијесу могли изаћи на свјеж ваздух, што је од њих кључар захтијевао усред циче зиме. [...] Каплар Швајцера ударао је оштром сабљом Васу Бошковића и расјекао му је ухо. [...] Командант одјељења Недељков избо је пок. Тодора Гудалића, који је лежао тешко болестан, тако да је исти дан умро. Једну женску, која је била трудна, ударио је тако да је исти дан абортирала и пошље 10 дана умрла. [...] Натјерана разним патњама Даница Пајић је скочила у бунар и угушила се. Кључар Милован, није престао тући је и када је неколико дана болесна лежала, и нагонио ју је да мора стајати код кревета. [...] У одељењу Недељков везани су Васо Целетовић, Данило Јововић, Радован Стијачић, Јово Лукета, Вукан Савић и др. овако: Руке на леђа, коноп преко рамена, па за ноге тако да везани дође у квргу; овако везане људе вуку кључари за мошње и муче дотле док не изгубе свијест. Тако је слично мучена и женска Стоја Касавица.“⁴⁸

⁴⁵ Исто

⁴⁶ ХАС, ЗВ-405/1

⁴⁷ ХАС, ЗВ-405/II

⁴⁸ Исто

Будући да је „у октобру 1914. издата наредба да сви интернирци, не изумимајући ни свештеника, морају војнички вежбати“⁴⁹ тортура се појачала. Током октобра, новембра и децембра 1914. године били су приморани сви без обзира на старост, сталез и болест да раде војничке вјежбе по строгој војничкој дисциплини. Наиме, „људе би натјерали, да у редовима трче, нашто их је из згодног заклона дочекивао кључар и на очи команд. одјелена фелдвобела Каидлајна ударао мотком и по врату, леђима, да су многи под ударцима падали. Васо Видаковић окрвављен је услијед пада. Гавро Гаврић се дуго времена тужио на болове од тих удараца, те је напoкoн легао у постељу и умро“.⁵⁰

У одсуству основних хигијенских услова, обуће, одјеће, хране и медицинске његе, смјештени у простору који „није био намијењен да даје скровишта људима, него акрапима и змијама“⁵¹, изложени најтежим физичким пословима и мучењима, интернирци су почели да умиру. „При нашем уапшењу код кућа није нам дозвољено било што са собом понијети, те нијесмо имали више ни одјеће ни обуће, него што се на нама десило. Већи дио од нас пошао је без икаквих новчаних средстава, а пошто овдје не добисмо без пара ни сламе да простремо подасе, а камо ли што да се покријемо, то се није чудити да су одмах почела по двојица по тројица освитати мртва.“⁵² Без било какве здравствене заштите, у почетку је интерниране лијечио др Ј. Баковић, који је такође био интерниран. С обзиром да је у логору било још доктора, основана је болница која није имала ни основне потребне медикаменте, па су „били присиљени да између себе сакупимо своту, која би послужила за набавку лијекова (500К за лијекове, 650К за млијеко). На многобројне молбе г. др Ј. Бокoвића, кад су се смртни случајеви повећали на 5 дневно, отворена је једна линета, у којој се смјестило око 100 тешких болесника. Ту су добили болесници бар сламњаче, а лежали су унакрст један до другoгa као сардине на поду, па и ако нису добили болесничке хране, ни лијекова, нити су имали икакве његе, јер је та без потребних средстава немогућа била, ми смо ту линету назвали шпитаљем. Међутим, нарастао је број смртних случајева на 6-8 дневно пошто се појавише међу нама заразне болести: дизентерија и цријевни вјетар, и те су се болести још више рашириле од када стигоше овамо Србијанци из Мачве, те препунише и онако тијесне казамате, те се бројеви смртних случајева попеше на 10 дневно и број тешких болесника, који су лежали по казаматима нарастао је на 700.“⁵³

У овим тешко замисливим условима живота, већ у јануару 1915. године појавила се епидемија пјегавог и трбушног тифуса и морталитет је достигао свој врхунац. Тада су почела масовна умирања. Интернирци су сами износили и сахрањивали мртве што је још више допринијело ширењу заразних обољења од којих су многи умрли, а многи „легли у постељу и оболели по неколико недеља (Гојко Па-

⁴⁹ Владимир Ћоровић, *Црна књига*, 93; Мирчета Вемић, *Помор Срба ратних заробљеника и интернираних цивила у аустроугарским логорима за време Првог светског рата 1914–1918*, Зборник Матице српске за друштвене науке 147, Нови Сад 2014, 209.

⁵⁰ ХАС, ЗВ-405/II

⁵¹ Исто

⁵² Исто

⁵³ Исто

вић, пок. Милан Новаковић и мн. др.)“.⁵⁴ Касније су интернирци „сами скупили новац за кола и коње, који су одвозили мртве, док су их ипак и надаље интернирани сељаци закопавали“.⁵⁵

У јануару 1915. године логор је посјетила комисија из Беча и тада су отворене „двје боље линете, у којима су војници становали, те је у њима постављено преко 200 кревета за болеснике; али љекарску службу није имао ко други вршити осим једини Др Ј. Малић помогнут медицинарима г. В. Кујунџићем и још шесторицом дијелом медицинара дијелом од саме интелигенције. Тешки болесници, који су били смјештени овдје, морали су до тада лежати голи, покривени деком самом, јер чиста веша нису имали нити су га могли добити“.⁵⁶

Пошто су од пјегавог тифуса обољели „Др Малић, В. Кујунџић, П. Тодоровић, Др М. Костић, Б. Мутевелић и Авдо Сумбул, од којих су потоња два и умрла додијељена су два војна љекара“.⁵⁷ Они су саставили извјештаје о здравственом стању интернираних лица у којима су тражили „да се час прије поправе исхрана и станови тих биједних људи, један од тих извјештаја био је упућен војном министарству, а други војној команди у Темишвару. Хегедиш је ријешио оба та извјешћа тиме што је на њих ставио биљешку „акта“, те их оставио у свој сто, гдје су доцније нађена“.⁵⁸

Интернирци су били изоловани од свијета. „У почетку било је дописивање забрањено и могли смо само телеграме слати, који су се скупо плаћали. Дописивање се могло водити на њем. језику, што је чинило велике потешкоће, јер овдје је већина морала плаћати за писање а код кућа тешко је било наћи кога који зна њемач. јез.“⁵⁹ Писма која су интерницима писали чувари логора уз добру надокнаду, задржавала су се по више седмица или су бацана у ријеку Мориш. „Тек од 9. априла 1915. дозволило се да се дописивање може обављати и српски.“⁶⁰

Новац који су породице слале интернираним није се предавао одмах „већ након многих ургенција у размаку од 25-30 дана. Било је случајева да су људи тешко болесни лежали у болницама и код свог властитог новца су преминули, нису могли купити зажељена освјежења а некад и потребне медикаменте (случај са студ. тех. Миланом Новаковићем, који је имао у канцеларији К50, лежао је у болници тешко болестан, захтијевао је новце неколико пута, није их могао добити и без њих је и преминуо)“.⁶¹ Управа је све пошиљке прегледала и узимала дио за себе, тако да су „пакети у већини случајева долазили подерани а много послатих ствари је мањкавало (случај Јована Палавестре, Јована Вуковића и др.)“.⁶²

У прољеће 1915. године интернирци су успјели да пошаљу писма у Босну, у којима су изнијели своје патње. Земаљска влада за Босну и Херцеговину посла-

⁵⁴ Исто

⁵⁵ Исто

⁵⁶ Исто

⁵⁷ ХАС, ЗВ-405/II

⁵⁸ „Свирепства над интернираним Србима у Араду“, Народно јединство, бр. 163, 16. јул 1919. године.

⁵⁹ ХАС, ЗВ-405/II

⁶⁰ В. Ћоровић, *Црна књига*, 97.

⁶¹ ХАС, ЗВ-405/II

⁶² Исто

ла је жандармеријског мајора Веселог у Арад да провјери стање у логору. Тада је проведена истрага против потпуковника Хегедиша, заповједника у Араду и шефа логора за интерниране Србе. Постигнуто је само то да је потпуковник Хегедиш разријешен службе.⁶³ Послије посјете мајора Веселог, интернирце „20. јула почеше да отпуштају кућама, али то је ишло тако споро, да је до краја године била послата само 1031 особа“.⁶⁴

Једини човјек који се јавно zaloжио за Србе интерниране у логору Арад био је посланик у угарском парламенту, адвокат Штефан Чичо. Његов пријатељ др Брандуша му је овако описао стање у логору: „Ово није логор, ово је пакао!“⁶⁵ Посланик је крајем 1915. године интервенисао у угарском парламенту за заштиту интернираних Срба у арадској тврђави. Иако је ова интервенција „Чичо Попуа могло стајати живота, јер су мађарске новине започеле кампању против њега, тражећи ‘конопац за саучесника Срба’“⁶⁶, глас иза зидина арадске тврђаве се чуо. Тек тада су услови у логору мало побољшани.

Да се плански радило на систематском уништавању Срба, говори и чињеница да су пред долазак разних комисија, интернирци припремани на начин да су их одијевали лијепим и чистим одијелима да би, у случају фотографисања, изгледало као да су на одмору, а не у логору. Такође, интернирци су тада „на брзу руку морали чистити све просторије и нужнике“.⁶⁷

Манојло Илић је из Арада премјештен у Нежидер⁶⁸ 29. новембра 1915. године, а „12. 03. 1916. из Нежидера у Шопроњек сви осим 3 болесна. Тамо нам је пришла група из Бечкерека њих 44, а и затекли смо тамо 5-6000 Босанаца. Транспорти су тамо непрестано долазили“.⁶⁹ Из Шопроњека је пуштен кући „29. 03. 1916.“⁷⁰ „у двадесет првом мјесецу моје интернације, да кашње одлежим још 1 ½ мјесец у кућном затвору“.⁷¹ Кажњен је дисциплински отпуштањем из службе. Са својом породицом се, како наводи његов син у краткој биографији, састао након завршетка рата.

Коначан број заробљеника у логору Арад, као и број умрлих, до данас није тачно утврђен.⁷² Илић у својим дневничким записима наводи да је у арадској тврђа-

⁶³ Миле Станић, *Терор и злочини Аустроугарске на Србима у Босни и Херцеговини 1914–1918*, Гласник Удружења архивских радника Републике Српске 10, Бања Лука 2018, 209; „Свирепства над интернираним Србима у Араду“, *Народно јединство*, бр. 163, 16. јул 1919. године

⁶⁴ В. Ђоровић, *Црна књига*, 95.

⁶⁵ Мирчета Вемић, *Помор Срба ратних заробљеника и интернираних цивила у аустроугарским логорима за време Првог светског рата 1914–1918*, Зборник Матице српске за друштвене науке, Нови Сад 2014, 206.

⁶⁶ Исто

⁶⁷ ХАС, ЗВ-405/II

⁶⁸ Опширније о логору Нежидер: Исидор Ђуковић, Ненад Лукић, *Нежидер, аустроугарски логор за Србе 1914–1918*, Београд 2017.

⁶⁹ ХАС, ЗВ-404/I

⁷⁰ Исто

⁷¹ Исто

⁷² Слијепчевић је први изнио податке о броју интернираца у логору Арад на основу непотпуних података које је прикупило Народно вијеће за Босну и Херцеговину

Група интернираних Срба из Босне и Херцеговине у логору Арад 1914/1915. Манојло Илић је у првом реду трећи са лијеве стране. ХАС, Збирка фотографија и разгледница (ЗФР), (2568), 1681

ви било интернирано „сукцесивно до 5500“⁷³ Срба из Босне и Херцеговине. За број умрлих наводи следеће: „Рачунамо да смо у Араду оставили 1.800 српских нових гробова.“⁷⁴

Представљање ове грађе мали је допринос у расвјетљавању свих злочина извршених над Србима у логору Арад.

Дневнички записи садрже списак по абecedном реду 547 интернираних Срба из Босне и Херцеговине у логору Арад⁷⁵ и статистику интернираних Срба из Босне и Херцеговине у логору Нежидер. Као при-

лог рада објављујемо ове пописе вјерно као што је написано у рукопису без икаквих граматичких и правописних интервенција. Спискови садрже рубрике: особни број интернирца, број бараке односно собе у којој је био смјештен, име и презиме, занимање, мјесто и котар поријекла, датум доласка у логор и датум одласка из логора, односно смрти. За половину интернираца са пописа недостају датум доласка и њихова даља судбина.

непосредно након Рата. По овим подацима, број интернираних, умрлих и несталих у логору Арад из Босне и Херцеговине (изузимајући Сарајево за које спискови нису достављени) износио је 3323. П. Слијепчевић, *Босна и Херцеговина у светском рату, Напор Босне и Херцеговине за ослобођење и уједињење*, Сарајево 1929, 226. Владимир Ћоровић је на основу изјава преживјелих интернираца закључио да је у Араду било укупно 5500 интернираца из БиХ. Владимир Ћоровић, *Црна књига*, 98. Ћоровићев податак о броју интернираца је исти као и Илићев, па постоји вјероватноћа да је Ћоровић узимао изјаву од Илића непосредно после рата. Новијим истраживањима архивске грађе у Араду и Темишвару, „процењује се да је током Великог рата у Араду било заточено око 15.000 Срба од којих њих око 5.000 је оставило тамо своје кости“. Каталог изложбе „Арадска тврђава – аустроугарски логор за српске интернирце у Првом светском рату“, Темишвар 2015, 13.

⁷³ ХАС, ЗВ-405/II

⁷⁴ ХАС, ЗВ-405/I

⁷⁵ Павле Станојевић је у публикацији „Столеће заборава“ објавио непотпун попис интернираца умрлих у арадском логору током 1915. и 1916. године. Упоредјујући Илићев попис интернираних Срба из БиХ са овим, утврдили смо да су само четири интернирца са Илићевог списка наведена у Станојевићевом попису. То су Ковачевић Милош (91), Батинић Милан (93), Ђерић Ма(рко), (96) и Ђерић Стана (129). Павле С. Станојевић, *Столеће заборава, Пописи Срба интернираца умрлих у арадском логору 1914–1916. године*, Нови Сад 2019², 91-129. На основу овог поређења поткрепљујемо тврдњу да списак интернираца из БиХ садржан у дневничким записима Манојла Илића није раније објављен.

Грађа на основу које је настао овај рад чува се у Хисторијском архиву Сарајево у оквиру Збирке *Varia*. Предао ју је Манојлов млађи син Манојло Илић уз откуп у два наврата 1961.⁷⁶ и 1962. године.⁷⁷ До сада некоришћена, рукописна грађа писана је ћириличним и латиничним писмом и прилично добро је читљива, а састоји од четири свеске и једног нотеса. Дио ње је писан у логору Арад, а дио касније по сјећању. Уз грађу је Архиву предата и кратка биографија породице Илић коју је написао предавалац грађе, као и 14 фотографија које се односе на логор Арад, а чувају се у оквиру фонда Збирка фотографија и разгледница и инвентарисане су у дијелу Први свјетски рат.

РЕЗИМЕ

Рад је написан на основу дневничких записа Манојла Илића, интернирца логора Арад, које је Хисторијском архиву Сарајево предао његов син уз откуп у два наврата 1961. и 1962. године. Чува се у оквиру Збирке *Varia* и састоји се од четири свеске и једног нотеса. Дио је писан у логору, а дио касније по сјећању. Представљање ове грађе мали је допринос у расвјетљавању свих злочина извршених над Србима у логору Арад.

Послије Сарајевског атентата, уништавање српске имовине, узимање талаца и одвођење у интернацију Срба у логоре широм Аустроугарске, без обзира на друштвени статус и године старости, биле су масовна појава. Судбину многих Срба дијелио је и Манојло Илић, учитељ, који је у Рудом живио и радио од 1909. године. Осим описмењавања, радио је на општем културном уздизању српског становништва. Српску читаоницу и књижницу основао је 1910. године. Био је иницијатор утемељења Подрињског учитељског друштва основаног јуна 1914. године и први његов предсједник. Заслужан је и за оснивање одбора СПКД „Просвјета“ у Рудом 1913. године. Као угледни културни радник, овај Србин је ухапшен прије почетка Првог свјетског рата, 26. јула 1914. године. Одведен је у Вишеград као талац одакле је премјештен у Сарајево гдје је провео два мјесеца. Из Сарајева је интерниран у логор Арад као политички сумњив, одатле у Нежидер 29. новембра 1915. године, а 12. марта 1916. из Нежидера у Шопронек. Пуштен је кући 29. марта 1916. године у двадесет првом мјесецу интернације уз обавезу да одлежи још мјесец и по у кућном затвору.

У раду су, на основу његових дневничких записа, представљене патње Срба из Босне и Херцеговине у логору Арад, услови живота у логору, смјештај, намјештај, постеље, исхрана која се углавном састојала од отпадака, изгладњавање, тешки физички послови, војничке вјежбе осмишљење за интернирце, изнуђивање новца, организација импровизоване болнице, однос управе логора према интернирцима, мучења, умирања. У потпуној изолацији од свијета, без основних услова за живљење, без хигијене, здравствене заштите, медикамената, без обуће, одјеће, хране, изложени најтежим физичким пословима, тортурама и епидемијама заразних

⁷⁶ Улазни инвентар Хисторијског архива Сарајево, редни број 152, 21. 3. 1961, 30.000 динара.

⁷⁷ Улазни инвентар Хисторијског архива Сарајево, редни број 235, 20. 5. 1962, 2.000 динара.

болести, интернирци су свакодневно умирали. Коначан број заробљеника у логору Арад, као и број умрлих, до данас није тачно утврђен. Илић у својим дневничким записима наводи да је у арадској тврђави било интернирано сукцесивно до 5.500 интернираца из Босне и Херцеговине, а да их је умрло 1.800.

Уз рад објављујемо и једну фотографију из логора на којој је, поред осталих, и Манојло Илић, списак интернираца из Босне и Херцеговине у арадском логору, као и статистику интернираца из Босне и Херцеговине у логору Нежидер.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Архив Босне и Херцеговине (А БиХ)
 - Збирка персоналних досијеа
- Хисторијски архив Сарајево (ХАС)
 - Збирка варија (ЗВ)
 - Збирка фотографија и разгледница (ЗФР)

Књиге и чланци

- Вемић, Мирчета. *Помор Срба ратних заробљеника и интернираних цивила у аустроугарским логорима за време Првог светског рата 1914–1918*, Зборник Матице српске за друштвене науке 147, Нови Сад 2014, 201-234.
- Ђуковић, Исидор, Лукић, Ненад. *Нежидер, аустроугарски логор за Србе 1914–1918*, Београд 2017.
- Каталог изложбе „Арадска тврђава – аустроугарски логор за српске интернирце у Првом светском рату“, Темишвар 2015.
- Ластић, Пера. *Заробљенички логори и логори за интернирце у Угарској за време Првог светског рата*, Арадска тврђава – логор за српске интернирце у Првом светском рату, Темишвар 2014, 27-36.
- Мандић, Велимир. *Босна у ланцима или Поводом атентата Гаврила Принципа*, Сарајево 1914–1919.
- Мастиловић, Драга. *Између српства и југословенства, Српска елита из Босне и Херцеговине и стварање Југославије*, Београд 2012.
- Мастиловић, Драга. *Континуитет затирања Срба у Босни и Херцеговини у XX вијеку*, Прилози настави српског језика и књижевности 8, Бања Лука 2019, 75-94.
- Mikić, Đorđe. *Austrougarska ratna politika u Bosni i Hercegovini 1914–1918*, Banja Luka 2011.
- Милошевић, Боривоје. *Српска православна црква и свеиштенство у Босни и Херцеговини у Првом свјетском рату*, Андрићград – Вишеград 2016.
- Милошевић, Боривоје. *Прогони Срба у Босни и Херцеговини послје атентата у Сарајеву*, Историјске свеске, том I, Андрићград 2014, 82-88.

- Његован, Драго. *Аустроугарски логори за Србе током Првог светског рата као механизам масовног српског страдања*, Арадска тврђава – логор за српске интернирце у Првом светском рату, Темишвар 2014, 37-47.
- Панић, Божидар. *Срби у аустроугарском логору у Араду 1914–1918*, Темишварски зборник 8, Нови Сад 2015, 39-58.
- Панић, Божидар. *Гробља српских интернираца у Араду*, Банатски алманах 2014, Темишвар 2013, 33-55.
- Станић, Миле. *Терор и злочини Аустроугарске на Србима у Босни и Херцеговини 1914–1918*, Гласник Удружења архивских радника Републике Српске 10, Бања Лука 2018, 195-2016.
- Слијепчевић, Перо. *Босна и Херцеговина у светском рату, Напор Босне и Херцеговине за ослобођење и уједињење*, Сарајево 1929, 219-277.
- Степанов, Љубомир. *Арадска тврђава – логор за интерниране Србе током Првог светског рата*, Арадска тврђава – логор за српске интернирце у Првом светском рату, Темишвар 2014, 49-74.
- Станојевић С, Павле. *Столеће заборава, Пописи Срба интернираца умрлих у арадском логору 1914–1916. године*, Нови Сад 2019.
- Ћоровић, Владимир. *Црна књига, Патње Срба Босне и Херцеговине за време Светског рата 1914–1918*, Београд – Сарајево 1920.

Штампа

- *Вакат*, Сарајево, број 147, 8. јул 1914. године
- *Народно јединство*, број 163, 16. јул 1919. године

**Статистика интернираних Срба из Босне и Херцеговине
у логору Нежидер¹**

Датум	Дешавања	Број	Укупно
29.11.1915.	Дошли из Арада		450
6.12.1915.	Придошла	3	453
9.12.1915.	Придошао	1	454
15.12.1915.	Придошли из Арада	5	459
17.12.1915.	Придошао	1	460
18.12.1915.	Придошао	1	461
25.12.1915.	Придошао	1	462
05.01.1916.	Отишло кући	60	402
02.01.1916.	Придошао	1	403
13.01.1916.	Отишао кући	1	402
20.01.1916.	Умро	1	401
21.01.1916.	Придошао	2	403
23.01.1916.	Умро	1	402
27.01.1916.	Придошао	1	403
28.01.1916.	Придошла	3	406
01.02.1916.	Умро	1	405
02.02.1916.	Отишло кући	37	368
02.02.1916.	Придошао	1	369
03.02.1916.	Отишао суду	1	368
07.02.1916.	Придошли	26	394
10.2.1916.	Умро	1	393
14.02.1916.	Придошло	13	406
20.02.1916.	Отишао у војску	1	405
21.02.1916.	Отишао кући	113	292
22.02.1916.	Отишли у војску	2	290
22.02.1916.	Умро	1	289
23.02.1916.	Отишао у војску	1	288
25.02.1916.	Умро	1	287
26.02.1916.	Придошло	25	312
28.02.1916.	Придошло	9	321
07.03.1916.	Отишао кући	1	320
09.03.1916.	Придошла	4	324
11.03.1916.	Отишао суду у БЛ	1	323
12.03.1916.	Премјештени у Шопроњек	318	5

¹ ХАС, ЗВ-404/II

Попис интернираних Срба из Босне и Херцеговине у логору Арад¹

Број		Интерниранога			Придошао	Отпутовао
особн и	Бараке и собе	Име и презиме	сталеж	Мјесто и котар		
182	XVI-1	Аћим Вићо	тежак	Јабландо, Требиње		Кући 21.02.1916.
270	XVII-1	Алексић Арсо	трговац	Фоча		Кући 21.02.1916.
168	XV-1	Алкалај Јаков	трговац	Бјељина		Кући 02.02.1916.
108	XV-3	Анђелић Томо	трговац	Билеће		Кући 21.02.1916.
374	XIV-1	Антел Мишко	тежак	Бијело Поље, Мостар		
128	XV-3	Авдаловић Тодор	трговац	Степез, Гацко		Кући 21.02.1916.
328	XVII-4	Аврам Лазар	тежак	Влахоље, Фоча		Кући 21.02.1916.
505	XVII-3	Андрић Крсто	тежак	Ратаји, Фоча	14.02.1916.	
507	XVII-3	Андрић Милош	тежак	Ратаји, Фоча	14.02.1916.	
354	XVII-3	Бабић Лазар	тежак	Јаблан До, Требиње		Кући 21.02.1916
351	XVII-3	Бајовић Божо	тежак	Баџи, Билеће		Кући 07.03.1916
347	XVII-3	Бајовић Шпиро	тежак	Баџи, Билеће		Кући 21.02.1916
138	XV-4	Бановић Милан	лимар	Босанска Дубица		Кући 02.02.1916
3	XIV-3	Батинић Анђелка	тежакиња	Балтићи, Рогатица		
10	XIV-3	Батинић Бојо	тежак	Балтићи, Рогатица		
68	XIV-3	Батинић Деса	тежакиња	Балтићи, Рогатица		
153	XV-4	Батинић Ђорђе	трговац	Гацко		Кући 21.02.1916
430	XVI-3	Батинић Ђорђе	тежак	Батинићи, Рогатица		
69	XIV-4	Батинић Ђука	тежакиња	Балтићи, Рогатица		
322	XVII-4	Батинић Малиша	тежак	Соколац, Рогатица		
189	XVI-2	Батинић Милан	тежак	Балтићи, Рогатица		
67	XIV-3	Батинић Милена	тежакиња	Соколац, Рогатица		
66	XIV-3	Батинић Милица	тежакиња	Соколац, Рогатица		
431	XVI-1	Батинић Тривко	тежак	Соколац, Рогатица		
327	XVII-4	Бијелић Јован	тежак	Љубиње		Кући 21.02.1916
144	XV-4	Бијелић	штудент	Крушевац,		

¹ ХАС, ЗВ-404/І (А-К) и ЗВ-404/ІІ (Л-Ж)

		Млађен		Требиње		
145	XV-4	Бијелић Никола	тежак	Крушевац, Требиње		
356	XVII-3	Билановић Вид	тежак	Свињар, Прњавор		Кући 05.01.1916
297	XVII-2	Билбија Ристо	(нечитко)	Бањалука		Кући, 22.03.1916.
25	XIV-4	Бјелаковић Сава	тежакиња	Бављак, Рогатица		
	XIV-4	Бјелаковић Савка	тежакиња	Бављак, Рогатица		Умрла 20.01.1916.
169	XV-1	Бјелетић Ристо	свештеник	Билеће		Кући 21.02.1916
261	XVIII-1	Бјелогрић Дамјан	тежак	Гацко		Кући 21.02.1916
206	XVI-1	Бодирога Видак	тежак	Веленићи, Фоча		Кући 21.02.1916
349	XVII-3	Богосавац Васкрсије	тежак	Ситњеж, Прњавор		Кући 05.01.1916.
235	XVI-4	Бошковић Дамјан	тежак	Зворник		Кући 05.01.1916.
92	XV-2	Бован Хрислав	дневничар	Коњиц		Кући 21.02.1916
209	XVI-1	Божић Михајило	тежак	Драгачани, Бањалука		Кући 02.06.1916.
274	XVII-2	Божић Васо	одвјетн. сол.	Сарајево		
193	XVI-1	Божовић Благоје	тежак	Борје, Фоча		
194	XVI-1	Божовић Крсто	тежак	Борје, Фоча		
350	XVII-3	Божовић Марко	тежак	Кусаче, Рогатица		
	XVII-3	Божовић Симо	тежак	Кусаче, Рогатица		
316	XVII-4	Братић Симо	тежак	Бежђе, Невесинје		Кући 02.06.1916.
84	XV-2	Брежанчић Јанко	свештеник	Кнежина, Власеница		Кући 02.06.1916.
200	XVI-1	Брковић Митар	тежак	Ријека, Фоча		Кући 02.01.1916.
293	XVII-2	Бузанић Милан	тргов. помоћн.	Босански Петровац		
449	XVI-4	Боровчанин Павле	обућар	Жуљ, Сарајево	08.12.1916.	
471	XVII-1	Бајат Мирко	шофер	Требиње	25.12.1915.	
475	XVI-4	Борозан Ристо	тежак	Мостар	21.01.1916.	
464	XVI-2	Батовач Дамјан	тежак	Веуци, Власеница	28.01.1916.	
506	XVII-3	Бодирога Мирко	тежак	Кута, Фоча	14.02.1916.	
515	XVII-2	Бјелетић Милан	тежак	Лозник, Рогатица	14.02.1916.	
179	XV-1	Цабић Саво	трговац	Калиновик, Фоча		Кући 21.02.1916.
8	XIV-3	Цвијетић Аница	тежакиња	Соколовићи, Рогатица		
2	XIV-3	Цвијетић Даша	тежакиња	Соколовићи, Рогатица		
220	XVI-4	Цвијетић Илија	тежак	Завант, Фоча		

7	XIV-3	Цвијетић Јока	тежакиња	Соколовићи, Рогатица		
5	XIV-3	Цвијетић Милка	тежакиња	Соколовићи, Рогатица		
319	XVII-4	Цвијетић Милорад	тежак	Соколовићи, Рогатица		
9	XIV-3	Цвијетић Митра	тежакиња	Соколовићи, Рогатица		
318	XVII-4	Цвијетић Перо	тежак	Соколовићи, Рогатица		
317	XVII-4	Цвијетић Симо	тежак	Соколовићи, Рогатица		
4	XIV-3	Цвијетић Тарса	тежакиња	Соколовићи, Рогатица		
283	XVII-2	Ћебић Алекса	тежак	Илијаш, Сарајево		Кући 05.01.1916.
284	XVII-2	Ћебић Данило	тежак	Илијаш, Сарајево		Кући 05.01.1916.
117	XV-3	Ћировић Павле	тежак	Штрпци, Вишеград		Кући 21.02.1916.
118	XV-3	Ћировић Витомир	тежак	Штрпци, Вишеград		Кући 21.02.1916.
20	XIV-3	Ћорић Вида	тежакиња	Борике, Рогатица		
88	XV-2	Ћоровић Данило	трговац	Љубиње		Кући 21.02.1916.
87	XV-2	Ћоровић Перо	трговац	Љубиње		Кући 21.02.1916.
364	XVII-3	Ћосовић Коста	тежак	Врхпрача, Рогатица		
304	XVII-4	Ћук Тодор	тежак	Габела, Столац		Кући 02.02.1916.
348	XVII-3	Ћурић Васо	тежак	Коњско, Требње		Кући 21.02.1916.
461	XIV-3	Чађо Вида	тежакиња	Близна, Чајничче		
396	XVI-2	Чајовић Илија	тежак	Подроманија, Рогатица		
394	XVI-2	Чајовић Милан	тежак	Подроманија, Рогатица		
337	XVII-4	Чеклић Јовица	тежак	Обрња, Невесине		Кући 21.02.1916.
135	XV-4	Чичић Лука	опанчар	Бијељина		Кући 02.02.1916.
110	XV-3	Чолоћ Симо	кафешија	Љубиње		Кући 21.02.1916.
392	XVI-2	Чубура Зулфо	тежак	Цанкићи, Рогатица		
273	XVII-1	Чалега Натко	кафешија	Купрес, Бугојно	18.12.1915.	Кући 02.02.1916.
494	XVI-3	Чокорило Јово	зидар	Горажде, Чајничче	07.02.1916.	
101	XV-3	Дакић Богдан	трговач. помоћник	Зворник		
29	XIV-3	Далипагић Зора	жена надцестарова	Тузла		Кући, 05.01.1916.
171	XV-1	Давидовић Лука	свештеник	Каоци, Прњавор		
163	XV-1	Давидовић Светислав	свештеник	Стари Мајдан, Сански Мост		Кући, 05.01.1916.
203	XVI-1	Давидовић	тежак	Веленићи,		

		Тешо		Фоча		
418	XVI-3	Делић Митар	тежак	Плочник, Рогатица		
419	XVI-3	Делић Саво	тежак	Калиманићи, Рогатица		
422	XVI-3	Дерикоњ Јово	тежак	Реша, Сарајево		Кући, 05.01.1916.
136	XV-4	Драгичевић Михајило	перовођа	Зворник		
341	XVII-3	Драгичевић Стјепан	тежак	Црна Ријека, Сарајево		Кући, 05.01.1916.
433	XVI-3	Драшковић Стјепан	тежак	Варзи, Фоча		
310	XVII-4	Дејчић Ђорђо	тежак	Подвори, Билеће		Кући, 21.02.1916.
187	XVI-1	Дејчић Цвијан	тежак	Руда Главица, Фоча		
186	XVI-1	Дејчић Милован	тежак	Дражева, Фоча		
495	XVI-3	Даниловић Милинко	тежак	Поповдо, Чајниче	07.02.1916.	
176	XVI-1	Џабић Душан	свештеник	Кокори, Прњавор		Кући, 21.02.1916.
258	XVII-1	Ефендић Мехо	тежак	Сребреница		Кући, 02.02.1916.
312	XVII-4	Елез Стефан	тежак	Пољице, Фоча		Кући, 21.02.1916.
303	XVII-1	Елез Вукола	тежак	Борја, Фоча		Кући, 21.02.1916.
382	XVI-2	Ерић Ђорђо	тежак	Сајица, Рогатица		
408	XVI-3	Еро Ристо	тежак	Становићи, Сарајево		Кући, 05.01.1916.
	XVII-3	Ерић Алекса	бирташ	Вардиште, Вишеград		Суду у БЛ 11.03.1916.
434	XVI-3	Филиповић Милош	тежак	Калиманићи, Сребреница		Кући, 02.02.1916.
277	XVII-2	Фарцан Никодим	дневничар	Рогатица		
112	XV-3	Форкапић Драго	трговац	Требиње		Кући, 21.02.1916.
238	XVI-4	Фундејп Маринко	тежак	Веленићи, Фоча		
490	XVI-3	Фуртула Перо	тежак	Бадњевине, Чајниче	07.02.1916.	
365	XVII-3	Гарић Икан	тежак	Шаиновићи, Рогатица		
393	XVI-2	Гавриловић Пајо	тежак	Маргетићи, Рогатица		
	XIV-3	Гавриловић Петра	жена жељезничара	Вишеград		Кући, 21.02.1916.
260	XVII-1	Гавриловић Ристо	тежак	Маринићи, Чајниче		Кући, 21.02.1916.
	XVII-1	Глибо Ристо	тежак	Калсија, Зворник		Кући, 05.01.1916.
432	XVI-3	Глигић Симо	тежак	Прибидоли, Сребреница		Кући, 05.01.1916.
279	XVII-2	Глуховић Душан	тежак	Дријењани, Љубиње		Кући, 02.01.1916.
377	XVI-2	Горсак Михајило	надничар	Сарајево		Кући, 05.01.1916.

308	XVII-4	Говедарица Јован	трговац	Гацко		Кући, 21.02.1916.
158	XV-1	Говедарица Митар	трговац	Билек		Кући, 21.02.1916.
208	XVI-1	Граховац Тривун	тежак	Драгочани, Бањалука		Кући, 05.01.1916.
79	XV-2	Грђић Лука	трговац	Мостар		Кући, 21.02.1916.
249	XVII-1	Грубишић Лука	трговац	Пешурићи, Рогатица		
285	XVII-2	Грубор Јово	трговац	Дрвар, Петровац		Кући, 21.02.1916.
147	XV-4	Грујичић Никола	трговац	Фоча		Кући, 21.02.1916.
452	XVII-4	Говедарица Симо	тежак	Братачи, Невесиње	06.12.1915.	
		Гавриловић Јово	тежак	Црвљивац, Чајниче	07.02.1916.	
15	XIV-3	Ђерић Јока 1	тежакиња	Грбићи, Рогатица		Умрла 25.02.1916.
11	XIV-3	Ђерић Јока 2	тежакиња	Грбићи, Рогатица		
71	XIV-4	Ђерић Марко	тежак	Борике, Рогатица		
70	XIV-4	Ђерић Миле	тежак	Борике, Рогатица		
10	XIV-3	Ђерић Милева	тежакиња	Грбићи, Рогатица		
336	XVII-4	Ђерић Митар	тежак	Грбићи, Рогатица		
335	XVII-4	Ђерић Обрен	тежак	Грбићи, Рогатица		
13	XIV-3	Ђерић Стака	тежакиња	Годимље, Рогатица		
17	XIV-3	Ђерић Станица	тежакиња	Грбићи, Рогатица		
114	XV-3	Ђиков Љубо	ципелар	Требиње		Кући, 21.02.1916.
412	XVI-3	Ђоковић Манојло	тежак	Банићи, Чајниче		Кући, 21.02.1916.
417	XVI-3	Ђорђевић Марко	тежак	Крстац, Фоча		
52	XIV-4	Ђукић Алекса	тежак	Подроманија, Рогатица		
50	XIV-4	Ђукић Анђа	тежакиња	Подроманија, Рогатица		
30	XIV-4	Ђукић Боса	тежакиња	Подроманија, Рогатица		
51	XIV-4	Ђукић Госпава	тежакиња	Подроманија, Рогатица		Умрла 01.02.1916.
27	XIV-3	Ђукић Илинка	тежакиња	Подроманија, Рогатица		
33	XIV-4	Ђукић Јока	тежакиња	Подроманија, Рогатица		
177	XV-1	Ђукић Јово 1	трговац	Кладањ		Кући, 21.02.1916.
405	XVI-2	Ђукић ово 2	тежак	Сјеверско, Рогатица		
58	XIV-4	Ђукић Максим	тежак	Подроманија, Рогатица		
54	XIV-4	Ђукић Мара	тежакиња	Подроманија,		

				Рогатица		
38	XIV-4	Ђукић Милка	тежакиња	Подроманија, Рогатица		
57	XIV-4	Ђукић Митар	тежак	Подроманија, Рогатица		
340	XVII-3	Ђукић Новица	тежак	Подроманија, Рогатица		
339	XVII-3	Ђукић Перо	тежак	Подроманија, Рогатица		
400	XVI-2	Ђукић Ристо	тежак	Подроманија, Рогатица		
399	XVI-2	Ђукић Сава	тежак	Подроманија, Рогатица		
56	XIV-4	Ђукић Спасенија	тежакиња	Подроманија, Рогатица		
6	XIV-4	Ђукић Танкоса	тежакиња	Сјеверско, Рогатица		
53	XIV-4	Ђукић Василија 1	тежакиња	Подроманија, Рогатица		
51	XIV-4	Ђукић Василија 2	тежакиња	Подроманија, Рогатица		
397	XVI-2	Ђукић Видак	тежак	Подроманија, Рогатица		
55	XIV-4	Ђукић Владимир	тежак	Подроманија, Рогатица		
139	XV-4	Ђурић Јеврем	кујунџија	Зворник		Кући, 21.02.1916.
173	XV-1	Ђуровић Алекса	свештеник	Добрун, Вишеград		
509	XVII-3	Ђевић Перо	тежак	Мрављача, Фоча	14.02.1916.	
546	XVII-3	Ђурић Јаков	тежак	Магашини, Сребреница	28.02.1916.	
401	XVI-2	Хаџи Авдић Мухарем	тежак	Бугојно		
149	XV-4	Хаџи Вуковић Јово	трговац	Фоча		Кући, 21.02.1916.
259	XVII-1	Ходовић Хаџи Петар	трговац	Рогатица		
504	XVII-3	Хелета Стево	трговац	Исјечани, Рогатица	14.02.1916.	
368	XVII-3	Ичагић Лука	тежак	Брусићи, Рогатица		
416	XVI-3	Игачић Милисав	тежак	Брусићи, Рогатица		
331	XVII-1	Иконић Ђоко	тежак	Бјелуговине, Вишеград		Кући, 21.02.1916.
165	XV-1	Илић Манојло	школски управитељ	Рудо, Вишеград		Кући, 29.03.1916.
370	XVII-3	Инић Павле	тежак	Делуша, Билеће		Кући, 21.02.1916.
353	XVII-3	Инић Петар	тежак	Делуша, Билеће		Кући, 21.02.1916.
296	XVII-2	Јагличић Јово	кројач	Калиновик, Фоча		
295	XVII-2	Јагличић Саво	пекар	Калиновик, Фоча		Кући, 21.02.1916.
415	XVI-3	Јанковић Илија	тежак	Прибидоли, Сребреница		Кући, 05.01.1916.
360	XVII-3	Јањић Нико	тежак	Брезовљани, Пњавор		Кући, 05.01.1916.

342	XVII-3	Јањић Петар	тежак	Зајесен, Невесиње		Кући, 21.02.1916.
97	XV-2	Јеремић Тане	трговац	Фоча		Кући, 21.02.1916.
93	XV-2	Јерковић Алекса	свештеник	Клашнице, Бањалука		Кући, 21.02.1916.
280	XVII-2	Јевтић Јово	трговац	Зеница		Кући, 02.02.1916.
141	XV-4	Јевтић Стево	трговац	Зворник		Кући, 21.02.1916.
292	XVII-2	Јоковић Стево	надлугар	Олово, Кладањ		Кући, 02.02.1916.
459	XVI-1	Јоксимовић Марко	тежак	Трабосиље, Чајниће		
102	XV-2	Јовановић Јово	свештеник	Чајниче		Кући, 19.02.1916.
420	XVI-3	Јовановић Милан	тежак	Карина, Сребреница		Кући, 05.01.1916.
447	XVII-3	Јовановић Панто	тежак	Земнице, Вишеград		Кући, 21.02.1916.
159	XV-1	Јовановић Симо 1	трговац	Вишеград		Кући, 21.02.1916.
421	XVI-3	Јовановић Симо 2	тежак	Карина, Сребреница		Кући, 21.02.1916.
148	XV-4	Јовичић Никола	трговац	Фоча		Кући, 21.02.1916.
120	XV-3	Југовић Марко	грунтовничар	Столац		
466	XVI-2	Јокић Никола	тежак	Рогоушће, Сарајево	28.01.1916.	
467	XVI-2	Јокић Вукан	тежак	Рогоушће, Сарајево	28.01.1916.	
503	XVI-3	Јанковић Маринко	тежак	Космај, Сарајево	07.02.1916.	
502	XVI-3	Јаковљевић Неђо	тежак	Пале, Сарајево	07.02.1916.	
152	XV-4	Калаба Данило	трговац	Гламоч		Кући, 05.01.1916.
216	XVI-4	Калајџић Перо	тежак	Заваит, Фоча		
215	XVI-4	Калајџић Пео	тежак	Заваит, Фоча		
90	XV-2	Кандић Василије	свештеник	Фоча		
11	XV-3	Капор Лука	трговац	Билеће		Кући, 21.02.1916.
413	XVI-3	Катана Вукан	тежак	Старонићи, Чајниче		
130	XV-4	Казанџић Стево	комисионар	Бијељина		Кући, 05.01.1916.
80	XV-2	Кецмановић Душан	окружни прото	Бањалука		
307	XVII-4	Кларић Илија	тежак	Борја, Фоча		Кући, 21.02.1916.
306	XVII-4	Кларић Симо	тежак	Борја, Фоча		Кући, 21.02.1916.
314	XVII-4	Кокић Гавро	тежак	Грајселићи, Фоча		Кући, 21.02.1916.
383	XVI-2	Каљић Лазар	тежак	Адровићи, Рогатица		
182	XVI-1	Каљиврат Тодор	тежак	Палежа, Требиње		Кући, 21.02.1916.

246	XVII-1	Корњача Душан	тежак	Старонићи, Чајнице		Кући, 21.02.1916.
239	XVI-3	Косорић Милош	тежак	Читлуци, Рогатица		
309	XVII-4	Косовац Милош	тежак	Лазарићи, Гацко		
89	XV-2	Костантиновић Душан	свештеник	Тузла		Кући, 02.02.1916.
257	XVII-1	Костић Алекса	тежак	Тавна, Зворник		
78	XV-2	Ковачевић Јевтан	трговац	Прњавор		Кући, 02.02.1916.
59	XIV-4	Ковачевић Јока	тежакиња	Сајице, Рогатица		
192	XVI-1	Ковачевић Милан	тежак	Сребреница		Кући, 05.01.1916.
105	XIV-2	Ковачевић Миливој	студент богослов	Подроманија, Рогатица		У војску 22.02.1916.
60	XIV-4	Ковачевић Милош	тежак	Сајице, Рогатица		
395	XVI-2	Ковачевић Никола	тежак	Подроманија, Рогатица		
362	XVII-3	Ковачевић Ристо	тежак	Смртићи, Рогатица		
24	XIV-3	Ковачевић Стака	тежакиња	Осо, Рогатица		
28	XIV-3	Ковачевић Стана	тежакиња	Саице, Подроманија Рогатица		
61	XIV-4	Ковачевић Стјепан	тжак	Саице, Подроманија Рогатица		
154	XV-4	Ковачевић Урош	трговац	Гацко		Кући, 21.02.1916.
160	XV-1	Крагуљевић Милош	свештеник	Свињуха, Нови		Кући, 21.02.1916.
428	XVI-3	Крајишник Марко	тежак	Кладањ		Кући, 05.01.1916.
289	XVII-2	Крејић Михајило	тежак	Свињар, Прњавор		Кући, 05.01.1916.
195	XVI-1	Кујачић Обрен	тежак	Клопузи, Требиње		Кући, 21.02.1916.
234	XVI-4	Кунарац Лука	тежак	Мирићи, Фоча		
240	XVI-4	Кунарац Перо	тежак	Мирићи, Фоча		
462	XVI-1	Курић Алекса	тежак	Паргани, Чајнице		
463	XVI-1	Курић Миле	тежак	Паргани, Чајнице		
302	XVII-2	Кусић Јово	трговац	Свињар, Прњавор		Кући, 21.02.1916.
309	XVII-4	Касавица Лазар	тежак	Лазарићи, Гацко		Кући, 21.02.1916.
492	XVI-3	Кокочар Тане	тежак	Тупачићи, Чајнице	07.02.1916.	
482	XVI-3	Кувела Илија	бирташ тежак	Горажде, Чајнице	07.02.1916.	
499	XVI-3	Куроман Стојан	тежак	Николићи, Рогатица	07.02.1916.	
		Кнежевић Јово	тежак	Метаљка, Чајнице	07.02.1916.	Умро 10.02.1916.

513	XVII-3	Кокошар Обрен	тежак	Тупачићи, Чајнице	14.02.1916.	
543	XVII-3	Ковачевић Милутин	бравар	Невесиње	28.02.1916.	
550	XVII-3	Кујунџић Антоније	тежак	Паст, Вишеград	28.02.1916.	
425	XV-3	Лаловић Крсто	тежак	Берек, Рогатица		
305	XVII-4	Лаловић Миле	тежак	Влахоље, Фоча		Кући, 21.02.1916.
330	XVII-4	Лаловић Панто	тежак	Влахоље, Фоча		Кући, 21.02.1916.
146	XV-4	Лаловић Сава	трговац	Калиновић, Фоча		Кући, 21.02.1916.
172	XV-1	Лапчевић Душан	свештеник	Лијево		Кући, 21.02.1916.
460	XVI-1	Ласица Бојо	тежак	Трабосиље, Чјиче		
245	XVII-1	Ласица Периша	тежак	Старовићи, Чајнице		Кући, 21.02.1916.
140	XV-4	Лазаревић Влајко	трговац	Козлук, Зворник		
129	XV-3	Лазаревић Војин	трговац	Зворник		
201	XVI-1	Лечић Вуле	тежак	Сувопоље, Фоча		
294	XVII-2	Лепир Ристо	тежак	Пураћи, Прњвор		Кући, 02.02.1916.
35	XIV-4	Лугоња Љубо	тежак	Сјеверско, Рогатица		
18	XIV-3	Лугоња Миладин	тежак	Сјеверско Рогатица		
36	XIV-4	Лугоња Милка	тежакиња	Сјеверско, Рогатица		
39	XIV-4	Лугоња Ружа	тежакиња	Сјеверско, Рогатица		
403	XVI-2	Лугоња Симо	тежак	Кутузор, Рогатица		
34	XIV-4	Лугоња Стана	тежакиња	Сјеверско, Рогатица		
299	XVII-2	Лучић Светозар	келнер	Автовац, Гацко		Кући, 02.02.1916.
472	XVII-1	Лубардић Вуко	посједник	Травник	17.01.1916.	
478	XVI-3	Лазаревић Стево	тежак	Горажде, Чајнице	07.02.1916.	
547	XVII-3	Лошић Сава	тежак	Осово, Рогатица	28.02.1916.	
391	XVI-2	Мачанкић Ибрахим	учитељ	Тузла		
278	XVII-2	Макоњић Јово	тежак	Сељани, Рогатица		
388	XVI-2	Маловић Аћим	тежак	Миледи, Рогатица		
386	XVI-2	Маловић Иија	тежак	Миледи, Рогатица		
387	XVI-2	Маловић Коста	тежак	Миледи, Рогатица		
320	XVII-4	Маловић Медо	тежак	Сијерци, Рогатица		
389	XVI-2	Мловић Неђо	тежак	Миледи,		

				Рогатица		
345	XVII-3	Мандић Илија	тежак	Влахоље, Фоча		Кући, 21.02.1916.
226	XVII-1	Марић Јово	тежак	Ср.Трнова, Зворник		Кући 05.01.1916.
321	XVII-4	Марић Мића	тежак	Братач Невесинје		Кући, 02.02.1916.
441	XVI-4	Марић Василь	тежак	Врањача, Фоча		
276	XVII-2	Маринковић Чедо	ципелар	Рудо, Вишеград		Кући, 21.02.1916.
228	XVI-4	Марковић Милован	тежак	Мирићи, Фоча		
85	XV-2	Матковић Паул	професор	Сарајево		
96	XV-2	Лазић Никола	трговац	Фоча		Кући, 21.02.1916.
236	XVI-4	Михајловић Перо	тежак	Калесија, Зворник		Кући, 05.01.1916.
291	XVII-2	Михајловић Ристо	златар	Тузла		
367	XVII-3	Михајловић Михајло	тежак	Нове Дубраве, Прњавор		Кући, 02.02.1916.
121	XV-3	Миладиновић Игњо	кантинер	Прњавор		Кући, 21.02.1916.
427	XVI-3	Милановић Ђоко	тежак	Прибидо, Сребреница		Кући, 05.01.1916.
103	XVI-2	Милановић Илија	бравар	Сарајево		
214	XVI-4	Милановић Јефто	тежак	Завант, Фоча		
275	XVII-2	Милетић Јово	обућар	Вишеград		Кући, 21.02.1916.
113	XV-3	Милетић Лука	кројач	Љубиње		Кући 05.01.1916.
156	XV-4	Милетић Станко	трговач. путник	Дервента		
338	XVII-4	Милић Ђоко	кавечија	Мостар		
119	XV-3	Милчевић Миле Тодор	тежак	Билеће		Кући, 21.02.1916.
336	XVII-3	Милинковић Тодор	тежак	Лађевине, Рогатица		
326	XVII-4	Милошевић Јевто	тежак	Туцаковдо, Билеће		Кући, 02.02.1916.
435	XVI-3	Миловановић Анисије	тежак	Калиманићи, Сребреница		Кући, 02.02.1916.
363	XVII-3	Милутиновић Михајло	тежак	Борач, Рогатица		Кући, 05.01.1916.
106	XV-3	Милуш Симо	штудент	Сански Мост		
409	XVI-3	Мирковић Мићо	тежак	Тршићи, Зворник		Кући, 02.02.1916.
423	XVI-3	Мирашиновић Средо	тежак	Стари Брод, Рогатица		
213	XVI-4	Митрић Павле	тежак	Завант, Фоча		
211	XVI-4	Митрић Перо	тежак	Завант, Фоча		
212	XVI-4	Митрић Видак	тежак	Завант, Фоча		
72	XIV-4	Митровић Јелка	тежакиња	Лах, Рогатица		

74	XIV-4	Митровић Јованка	тежакиња	Лах, Рогатица		
242	XVI-4	Митровић Маринко	тежак	Мандре, Рогатица		
424	XVI-3	Митровић Симо	тежак	Стари Брод, Рогатица		Кући, 05.01.1916.
73	XIV-4	Митровић Тарса	тежакиња	Лах, Рогатица		
359	XVII-3	Муришић Милош	тежак	Крушевице, Требиње		
344	XVII-3	Мандић Лазар	тежак	Калиновик, Фоча		Кући, 21.02.1916.
451	XVII-1	Милошевић Тане	трговац	Невесиње	06.12.1915.	
456	XIV-3	Маловић Божана	тежакиња	Жљєбови, Рогатица	15.12.1916.	
457	XIV-3	Маловић Стака	тежакиња	Жљєбови, Рогатица	15.12.1916.	
455	XVI-4	Милетић Миле	тежак	Мартинци, Прњавор	15.12.1916.	
487	XVI-3	Марковић Никола	тежак	Петровице, Чајниче	07.02.1916.	
488	XVI-3	Марковић Арсо	тежак	Гламоч, Чајниче	07.02.1916.	
485	XVI-3	Митровић Никола	тежак	Дешева, Чајниче	07.02.1916.	
549	XVII-3	Миличевић Владимир	седлар	Сарајево	28.02.1916.	
151	XV-4	Насрловић Јово	трговац	Гламоч		Кући, 05.01.1916.
325	XVII-4	Недић Радислав	тежак	Бранковићи, Рогатица		
429	XVI-3	Нешковић Живојин	тежак	Србраница		Кући, 05.01.1916.
164	XV-1	Николић Владимир	учитељ	Штрпци, Вишеград		
109	XV-3	Никшић Љубо	штудент	Требиње		
288	XVII-2	Новаковић Јово	пекар	Сарајево		Кући, 21.02.1916.
115	XV-3	Новаковић Радомир	трговац	Увац, Вишеград		Кући, 21.02.1916.
125	XV-3	Новаковић Стојан	трговац	Пребјези, Прњавор		Кући, 05.01.1916.
452	XV-3	Новаковић Обрад	штудент	Крушевица, Требиње	15.12.1915.	Кући, 21.02.1916.
489	XVI-3	Никшић Благоје	тежак	Мрави, Чајниче	07.02.1916.	
510		Нелезић Павле	тежак	Двориште, Чајниче	14.02.1916.	
511		Нелезић Саво	тежак	Двориште, Чајниче	14.02.1916.	
519	XVII-4	Новосел Маринко	тежак	Кошутница, Рогатица	26.02.1916.	
522	XVII-4	Новосел Обрен	тежак	Кошутница, Рогатица	26.02.1916.	
523	XVII-4	Новосел Љубоје	тежак	Кошутница, Рогатица	26.02.1916.	
520	XVII-4	Новосел Анђа	тежакиња	Кошутница, Рогатица	26.02.1916.	
526	XVII-4	Новосел Маргета	тежакиња	Кошутница, Рогатица	26.02.1916.	

525	XVII-4	Новосел Роса	тежакиња	Кошутица, Рогатица	26.02.1916.	
521	XVII-4	Новосел Јања	тежакиња	Кошутица, Рогатица	26.02.1916.	
524	XVII-4	Новосел Љуба	тежакиња	Кошутица, Рогатица	26.02.1916.	
532	XVII-4	Новосел Јованка	тежакиња	Кошутица, Рогатица	26.02.1916.	
533	XVII-4	Новосел Милка	тежакиња	Кошутица, Рогатица	26.01.1916.	
534	XVII-4	Новосел Јелисавка	тежакиња	Кошутица, Рогатица	26.01.1916.	
535	XVII-4	Новосел Мара	тежакиња	Кошутица, Рогатица	26.02.1916.	
536	XVII-4	Новосел Марица	тежакиња	Кошутица, Рогатица	26.02.1916.	
537	XVII-4	Новосел Вељко	тежак	Кошутица, Рогатица	26.02.1916.	
205	XVI-1	Обреновић Драгутин	тежак	Веленићи, Фоча		
440	XVI-4	Обућина Марко	тежак	Дивчићи, Сарајево		Кући, 05.01.1916.
133	XV-4	Огњеновић Јевто	трговац	Фоча		Кући, 21.02.1916.
31	XIV-4	Орашанин Анђелко	тежак	Лах, Рогатица		
197	XVI-4	Остојић Остоја	тежак	Мирићи, Фоча		
233	XVI-1	Остојић Ристо	тежак	Борје, Фоча		Кући, 21.02.1916.
232	XVI-4	Остојић Вучко	тежак	Очево, Фоча		
484	XVI-3	Оклапић Ристо	тежак	Гламоч, Чајниче	07.02.1916.	
44	XIV-4	Пајић Анђа	тежакиња	Мислово, Рогатица		
14	XIV-3	Пајић Божана	тежакиња	Брестовача, Рогатица		
20	XIV-3	Пајић Ђука	тежакиња	Брестовача, Рогатица		
47	XIV-4	Пајић Јања	тежакиња	Цимрије, Рогатица		
45	XIV-4	Пајић Јока	тежакиња	Мислово, Рогатица		
380	XVI-2	Пајић Јован	тежак	Мислово, Рогатица		
48	XIV-3	Пајић Крсто	тежак	Цимрије, Рогатица		
372	XVI-2	Пајић Максим	тежак	Мислово, Рогатица		
16	XIV-3	Пајић Мара	тежакиња	Мислово, Рогатица		
381	XVI-2	Пајић Милија	тежак	Мислово, Рогатица		
46	XIV-4	Пајић Новак	тежак	Мислово, Рогатица		
378	XVI-2	Пајић Петко	тежак	Мислово, Рогатица		
49	XIV-4	Пајић Смиљана	тежакиња	Мислово, Рогатица		
	XIV-2	Палавестра	правник	Сарајево		

		Јово				
123	XV-3	Панукић Симо	трговац	Нојичко, Прњавор		Кући 05.01.1916.
229	XVI-4	Папић Милинко	тежак	Веленићи, Фоча		
210	XVI-1	Педић Цвијетин	тежак	Маглај		Кући 05.01.1916.
82	XV-2	Пејановић Ђорђе	професор	Сарајево		
	XVI-4	Пејановић Лазо	жељезничар	Крека, Тузла		Кући 05.01.1916.
237	XVI-4	Пејовић Лазо	тежак	Веленићи, Фоча		Кући 21.02.1916.
86	XIV-2	Перић Илија	трговац	Љубиње		
438	XVI-4	Перић Јелко	тежак	Топлице, Сребреница		Кући 05.01.1916.
442	XVI-4	Перић Петар	тежак	Зворник		Кући 05.01.1916.
269	XVII-1	Перин Миле	тежак	Невесиње		Кући 05.01.1916.
398	XVI-2	Пеш Данило	кујунџија	Мостар		Кући 21.02.1916.
265	XVII-1	Пешикан Јован	тежак	Фатница, Билеће		Кући 21.02.1916.
241	XVI-1	Петрушић Вељко	тежак	Врањешци, Рогатица		
12	XIV-3	Планинчић Стоја	тежакиња	Гучево, Рогатица		
132	XV-4	Попадић Ђорђе	ковач	Фоча		Кући 21.02.1916.
116	XV-3	Поповић Јово	трговац	Увац, Вишеград		Кући 21.02.1916.
262	XVII-1	Поповић Мирко	обућар	Сребреница		Кући 05.01.1916.
75	XV-1	Поповић Пешо	хотелијер	Прњавор		Кући 21.02.1916.
180	XV-1	Прчић Бошко	трговац	Босан. Градишка		
185	XVI-1	Продановић Илија	тежак	Мирићи, Фоча		
178	XV-1	Продановић Коста	свештеник	Гламоч		Кући 21.02.1916.
218	XVI-4	Продановић Михајило	тежак	Мирићи, Фоча		
230	XVI-4	Продановић Петар	тежак	Мирићи, Фоча		
219	XVI-4	Продановић Сава	тежак	Мирићи, Фоча		
	XVII-2	Пушара Стјепан	тежак	Хаџићи, Сарајево		Кући 05.01.1916.
450	XVII-1	Перин П. Јаков	трговац	Невесиње	06.12.1915.	
541	XVII-4	Подинић Милован	тежак	Принчићи, Рогатица	26.02.1916.	
539	XVII-4	Подинић Танасије	тежак	Принчићи, Рогатица	26.02.1916.	
538	XVII-4	Подинић Душан	тежак	Принчићи, Рогатица	26.02.1916.	
540	XVII-4	Подинић Милица	тежакиња	Принчићи, Рогатица	26.02.1916.	
542	XVII-3	Палавистра Бранко	бравар	Мостар	28.02.1916.	

544	XVII-3	Пљевалчић Томо	тежак	Врнетићи, Фоча	28.02.1916.	
124	XV-3	Рачетовић Ђуро	трговац	Свињар, Прњавор		Кући 21.02.1916.
95	XV-2	Радош Стјепан	трговац	Љубиње		Кући 21.02.1916.
223	XVI-4	Радовић Милиша	тежак	Лечмишта, Фоча		
225	XVI-4	Радовић Милан	тежак	Лечмишта, Фоча		
217	XVI-4	Радовић Павле	тежак	Заваит, Фоча		
358	XVII-3	Радовић Ристо	тежак	Крушевице, Требиње		
207	XVI-1	Радовић Ство	тежак	Лечмишта, Фоча		
224	XVI-4	Радовић Видоје	тежак	Лечмишта, Фоча		
94	XV-2	Радуловић Ђорђо	трговац	Мостар		
83	XV-2	Рађеновић Петар	свештеник	Крњеуша, Петровац		
384	XVI-2	Рајак Малиша	тежак	Пешурићи, Рогатица		
76	XV-2	Ракић Гојко	трговац	Петровац		У Грац у воску 23.03.1916.
436	XVI-3	Ранковић Нико	тежак	Божићи, Сребреница		Кући 02.02.1916.
91	XV-2	Рашић Никола	винар.трговац	Коњиц		Кући 21.02.1916.
376	XVI-2	Ресовић Салко	радник жељезн.	Вишеград		Кући 05.01.1916.
439	XVI-4	Ристић Васо	тежак	Сребреница		Кући 05.01.1916.
32	XIV-4	Росић Боса	тежакиња	Сјеверско, Рогатица		
37	XIV-4	Росић Неђо	тежак	Сјеверско, Рогатица		
443	XIV-4	Росић Тошо	тежак	Сјеверско, Рогатица		
271	XVII-1	Рудник Иван	тежак	Прњавор		Кући 05.01.1916.
202	XVI-1	Ружичић Живко	тежак	Рајковци Фоча		Кући 21.02.1916.
497	XVI-3	Ракановић Јоја	тежак	Супотњица, Чајниче	07.02.1916.	
		Ремовић Василије	кантинер	Горажде, Чајниче	07.02.1916.	
516	XVII-3	Ремовић Љубоје	тежак	Реновица, Рогатица	14.02.1916.	
517	XVII-4	Ранкић Илинка	тежакиња	Сикирић, Сребреница	26.02.1916.	
518	XVII-4	Ранкић Љепосава	тежакиња	Сикирић, Сребреница	26.02.1916.	
402	XVI-2	Сабљар Омер	туфекџија	Сарајево		
313	XVII-4	Самарић Панто	тежак	Голешко, Невесиње		Кући 05.01.1916.
204	XVI-1	Самарић Васиљ	тежак	Челебићи, Фоча		
251	XVII-1	Самојловић Тодор	самариџа	Фоча		Кући 21.02.1916.

243	XVI-4	Савић Илија	тежак	Гојаковац, Зеница		Кући 02.02.1916.
222	XVI-1	Секулић Ђуро	тежак	Мирићи, Фоча		
191	XVI-1	Секулић Милован	тежак	Руда Главница, Фоча		
221	XVI-4	Секулић Перо	тежак	Мирићи, Фоча		
127	XV-3	Секулић Симо	трговац	Виочани, Прњавор		Кући 05.01.1916.
196	XVI-1	Секулић Живан	тежак	Дуга Главница, Фоча		
406	XVI-2	Симић Аћим	тежак	Подлуг, Рогатица		
43	XIV-4	Симић Јока	Тежакиња			
41	XIV-4	Симић Милисав	тежак	Подлуг, Рогатица		
40	XIV-4	Симић Милвоје	тежак	Подлуг, Рогатица		
42	XIV-4	Симић Стана	тежакиња	Подлуг, Рогатица		
160	XV-2	Скакић Никола	свештеник	Пећи, Ливно, Гламоч		Кући 21.02.1916.
329	XVII-4	Сладоје Благоје	тежак	Кликањ, Невесинје		Кући 02.02.1916.
126	XV-3	Сњегота Миле	трговац	Лепеница, Прњавор		Кући 05.01.1916.
143	XV-4	Соколовић Тимотије	трговац	Фоча		Кући 21.02.1916.
407	XVI-3	Спахић Перо	тежак	Миљевићи, Сарајево		
175	XV-1	Срдић Тодор	свештеник	Дрвар, Петровац		
166	XV-3	Станишић Милован	учитељ	Корита, Гацко		28.03.1916. у Пожун у затвор
	XIV-1	Станишљевић Милош	трговац	Градишка		Кући 05.01.1916.
254	XVII-1	Станојевић Иван	тежак	Вардиште, Вишеград		Кући 21.02.1916.
142	XV-4	Старовић Саво	сајшија	Фоча		Кући 21.02.1916.
190	XVI-1	Шташевић Стеван	тежак	Кула, Рогатица		У војску 22.02.1916.
252	XVII-1	Стефановић Алекса	тежак	Прњавор		Кући 05.01.1916.
251	XVII-1	Стикић Вукадин	тежак	Штрпци, Вишеград		Кући 21.02.1916.
199	XVI-1	Стојановић Крсто	тежак	Оћево, Фоча		
226	XVI-4	Стојановић Мићо	тежак	Оћево, Фоча		
255	XVII-1	Стојановић Стеван	тежак	Пилица, Зворник		Кући 02.02.1916.
227	XVI-4	Стојановић Стојан	тежак	Оћево, Фоча		
357	XVII-3	Субић Тривун	тежак	Скакавци, Прњавор		Кући 02.02.1916.
372	XIV-1	Сулејмановић Ризо		Бијељина		Кући 02.02.1916.
107	XIV-2	Сушић Владимир	правник	Босан. Брод, Девента		Кући 21.02.1916.
458	XIV-4	Сворцан Аница	тежакиња	Корита, Гацко	17.12.1915.	
474	XVI-2	Савић Јован	тежак	Крекови, Невесинје	21.01.1916.	

476	XV-2	Суботић Тихомир	трговац	Босанска, Градишка	27.01.1916.	Вој.ком.23.02.1916.
483	XVI-3	Стојановић Перо	тежак	Попов до, Чајниче	07.02.1916.	
479	XVI-3	Стефановић Ристо	кантинер	Горажде, Чајниче	07.02.1916.	
501	XVI-3	Старчевић Спасоје	тежак	Пале, Сарајево	07.02.1916.	
508	XVII-3	Симовић Илија	тежак	Милотине, Фоча	14.02.1916.	
250	XVII-1	Шахин Ђорђе	трговац	Габела		Суду 03.09.1916.
287	XVII-2	Шакотић Стево	тежак	Давидовићи, Билеће		Кући 21.02.1916.
174	XV-1	Шаренац Стефан	свештеник	Љубиње		
131	XV-4	Шарић Стево	трговац	Градишка		
332	XVII-4	Шешлија Марко	тежак	Братач, Требиње		Кући 05.01.1916.
157	XV-1	Шилјак Данило	свештеник	Рудо, Вишеград		
161	XV-1	Шкорић Никола	свештеник	Вршани, Бијељина		Кући 02.02.1916.
162	XV-1	Шовић Цвијетин	свештеник	Батковићи, Бијељина		Кући 02.02.1916.
64	XIV-4	Шука Цвија	тежакиња	Смртићи, Рогатица		
63	XIV-4	Шука Драгутин	тежак	Подбродци, Рогатица		
62	XIV-4	Шука Јока	тежакиња	Подбродци, Рогатица		
65	XIV-4	Шука Милева	тежакиња	Смртићи, Рогатица		
300	XVII-2	Шулц Хајрих	кројач	Брчка		
323	XVII-4	Шупета Никола	тежак	Висовићи, Фоча		Кући 21.02.1916.
477	XVI-2	Шојић Перо	тежак	Јасеник, Гацко	02.02.1916.	
491	XVI-3	Шубара Ристо	тежак	Хашићи, Чајниче	07.02.1916.	
512	XVII-3	Шубара Момчило	тежак	Маревини, Чајниче	14.02.1916.	
514	XVII-3	Шкипина Милован	тежак	Бранићи, Рогатица	14.02.1916.	
528	XVII-4	Шовић Милан	тежак	Подроманија, Рогатица	26.02.1916.	
527	XVII-4	Шовић Јелка	тежакиња	Подроманија, Рогатица	26.02.1916.	
529	XVII-4	Шовић Митра	тежакиња	Подроманија, Рогатица	26.02.1916.	
530	XVII-4	Шовић Анђелка	тежакиња	Подроманија, Рогатица	26.02.1916.	
531	XVII-4	Шовић Спасоје	тежак	Подроманија, Рогатица	26.02.1916.	
411	XVII-3	Тановић Јово	тежак	Банићи, Чајниче		Кући 21.02.1916.
268	XVII-1	Тешановић Милош	тежак	Бојишта, Невесиње		Кући 02.02.1916.
	XVI-4	Тешовић Никола	тежак	Мирићи, Фоча		Умро 23.01.1916.
122	XV-3	Тинков Александер	трговац	Прњавор		Кући 02.02.1916.

333	XVII-4	Тодоровић Јово	тежак	Челебићи, Фоча		У војску 20.02.1916.
170	XV-1	Тодоровић Тошо	трговац	Прњавор		Кући 02.02.1916.
437	XVI-3	Тодоровић Васо	тежак	Топлице, Сребреница		Кући 05.01.1916.
198	XVI-1	Тодоровић Видак	тежак	Ријека, Фоча		Умро 22.02.1916.
283	XVII-2	Тодоровић Владо	посластичар	Грачаница		
334	XVII-4	Тохаљ Ристо	тежак	Хомоље, Коњиц		Кући 21.02.1916.
150	XV-4	Томашевић Љубо	трговац	Фоча		Кући 21.02.1916.
23	XIV-3	Томић Милка	тежакиња	Педиша, Рогатица		
263	XVII-1	Томић Милош	тежак	Сребреница		Кући 05.01.1916.
272	XVII-1	Томић Стеван	тежак	Главичице, Зворник		Кући 02.02.1916.
98	XV-2	Тришић Коста	штудент	Зворник		Кући 05.01.1916.
264	XVII-1	Тривковић Благоје	ковач	Калиновик, Фоча		Кући 21.02.1916.
21	XIV-3	Тривковић Даница	тежакиња	Боровско, Рогатица		
188	XVI-1	Туба Јосо	тежак	Бјеговићи, Вишеград		Кући 21.02.1916.
286	XVII-2	Тунгуз Милован	тежак	Улог, Невесиње		Кући 02.02.1916.
311	XVII-4	Тупањанин Божо	тежак	Подгорје, Билеће		Кући 21.02.1916.
496	XVI-3	Табаковић Јово	тежак	Јабука, Чајниче	07.02.1916.	
		Тодоровић Никола	тежак	Пода, Чајниче	09.03.1916.	
465	XVI-2	Тривковић Тривко	тежак	Брезовица, Сарајево	09.03.1916.	
469	XIV-4	Тривковић Никола	тежак	Брезовица, Сарајево	09.03.1916.	
470	XVI-4	Тривковић Љуба	тежакиња	Брезовица, Сарајево	09.03.1916.	
468	XVI-4	Тривковић Смиља	тежакиња	Брезовица, Сарајево	09.03.1916.	
361	XVI-3	Уљаеревих Лука	тежак	Врбиње, Билеће		Кући 21.02.1916.
486	XVI-3	Уљар Јеврем	тежак	Гламоч, Чајниче	07.02.1916.	
404	XVI-2	Васић Миле	тежак	Грк, Дервента		Кући 02.02.1916.
137	XV-4	Вавић Голуб	тежак	Крушевац, Требиње		
369	XVII-3	Вавић Мијо	тежак	Крушевац, Требиње		Кући 21.02.1916.
155	XV-4	Видаковић Драгутин	пекар	Фоча		Кући 21.02.1916.
267	XVII-1	Видаковић Васо	тежак	Козлук, Зворник		Кући 05.01.1916.
	XVII-2	Видовић Марко	тежак	Влакнић, Прњавор		Кући 05.01.1916.
	XV-4	Витковић Симо	столар	Чапљина, Столац		Кући 21.02.1916.
134	XV-4	Влајинић	посластичар	Сарајево		

		Ђуро				
390	XVI-2	Врачевић Борислав	тежак	Лах, Рогатица		
	XVI-2	Врачевић Сава	тежак	Лазе, Рогатица		
355	XVII-3	Вранић Саво	тежак	Ножичко, Прњавор		Кући 05.01.1916.
81	XV-2	Врањешевевић Илија	свештеник	Чађавица, Нови		Кући 05.01.1916.
290	XVII-2	Врсајковић Јован	тежак	Влакница, Прњавор		Кући 05.01.1916.
77	XV	Вученовић Теофил	трговац	Градишка		Кући 05.01.1916.
184	XVII-1	Вучуревић Никола	трговац	Горица, Требиње		Кући 21.02.1916.
22	XIV-3	Вујичић Мирица	тежакиња	Мрвићи, Рогатица		
247	XVII-1	Вуковић Милош	трговац	Рогатица		
248	XVII-1	Вуковић Митрофан	трговац	Рогатица		
315	XVII-4	Вуковић Раде	тежак	Лесковац, Билеће		Кући 21.02.1916.
346	XVII-3	Вулин Јован	тежак	Папажа, Прњавор		Кући 21.02.1916.
453	XV-3	Васић Јован	професор	Мостар		
	XVI-3	Врећо Мато	тежак	Попов до, Чајниче	07.02.1916.	
545	XVII-3	Вуксић Миладин	цестар	Сикирић, Сребреница	28.02.1916.	
371	XIV-1	Загорац Перо	трговац	Кола, Бањалука		
410	XVI-3	Захарић Јован	тежак	Пилица, Зворник		
426	XVI-3	Зекић Марко	тежак	Кладањ		Кући 05.01.1916.
99	XV-2	Зилшић Мехмед	професор	Сарајево		
167	XV-1	Зуровац Спасоје	трговац	Мостар		У Коњиц 13.01.1916.
352	XVII-3	Ждрале Мато	тежак	Баљци, Билеће		Кући 21.02.1916.
181	XV-1	Жегарац Гавро	жељезн. кондуктер	Сарајево		
244	XVII-2	Желански Јохан	тежак	Кукова, Прњавор		
343	XVII-3	Живановић Марко	тежак	Рајковићи, Фоча		

Укупно: 547 интернираних

Aleksandra PIJUK PEJČIĆ, MA

**SUFFERINGS OF THE SERBS
IN THE CONCENTRATION CAMP ARAD
VEWED THOROUGH THE DIARY ENTRIES
WRITTEN BY MANOJLO ILIĆ**

Summary

The work is based on diary entries written by Manojlo Ilić, internee of the camp Arad, which were handed over to the Historical Archives of Sarajevo by his son on two occasions in 1961 and 1962. They are kept in the collection *Varia* and they consist of four notebooks and a notepad. One part was written in the camp, and the other was written later according to the memories. Presentation of this material is a small contribution in shedding light on the crimes committed against the Serbs in the concentration camp Arad.

After the Sarajevo Assassination, destruction of Serbian property, taking hostages and taking Serbs to the concentration camps across Austria-Hungary, regardless of their social status or age, were a common occurrence. Manojlo Ilić, a teacher who lived and worked in Rudo since 1909, shared the same fate. Beside his work on eradicating illiteracy, he also worked on cultural uplifting of the Serbian population. He established the Serbian Reading Room and the Library and in 1910. He initiated the establishing of the Podrinje Teachers' Society founded in June in 1914 and he was its first president. He was responsible for establishing of the Serbian Educational and Cultural Association (SPKD) „Prosvjeta“ in Rudo in 1913. As an esteemed cultural worker, he was imprisoned before the beginning of the First World War on July 26 in 1914. He was taken to Višegrad as a hostage and then moved to Sarajevo where he was kept for two months. From Sarajevo he was interned to camp Arad as a politically suspicious person, from there to Nežider on November 29 in 1915, and from March 1916 from Nežider to Šopronjek. He was released on March 19 in 1916 in the twenty-first month of his internment but obligated to spend a month and a half in house arrest.

This work, based on his diary entries, presents the sufferings of the Serbs from Bosnia and Herzegovina in the camp Arad, life conditions in the camp, housing, furniture, beds, food that mainly consisted of scraps, starvation, exhausting physical labour, military exercises designed for internees, extortion, improvised hospital, and treatment of the internees by the camp's administration, torture, dying. In a complete isolation from the world, with no basic living conditions, with no hygiene services, health care, medicine, without shoes, clothing, food, subjected to hard toil, torture, and epidemics of infectious diseases, the internees were dying every day. The final number of the internees in the camp Arad, so as the number of dead, were not determined. Ilić, in his diary entries, noted that in the Arad Fortress 5.500 prisoners from Bosnia and Herzegovina were interned, and that 1.800 of them died.

With this work, we publish a photograph from the camp on which, among others, was Manojlo Ilić, a list of internees from Bosnia and Herzegovina in the Arad camp, so at the statistics of the internees from Bosnia and Herzegovina in the camp Nežider.